

Іванів Р. О.,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

КОНЦЕПТ “СЕРЦЕ” ЯК КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТОСФЕРИ “ЛЮДИНА” ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ У ГЕРМАНСЬКИХ І СЛОВ’ЯНСЬКИХ МОВАХ (на матеріалі англійської та української фразеології)

У статті проаналізовано погляди лінгвістів на проблему концептосфери та концепту, розглядається вербалізація концепту “Серце” англійських та українських фразеологізмах.

Ключові слова: концептосфера, концепт, фразеологізм, серце.

В статье проанализированы взгляды лингвистов на проблему концептосферы и концепта, рассматривается вербализация концепта “Сердце” в английских и украинских фразеологизмах.

Ключевые слова: концептосфера, концепт, фразеологизм, сердце.

The article deals with the analysis of the researchers' views on the problem of concept sphere and concept. It focuses on the conceptualization of Heart in Ukrainian and English idioms.

Key words: concept sphere, concept, idiom, heart.

Говорячи про лінгвістику останніх десятиліть, необхідно звернути увагу на особливі тенденції, які полягають у переорієнтації досліджень у нових стратегічних напрямках, в епіцентрі яких знаходиться людина-мовець, людина-текстотворець, людина-носіє культурних феноменів. Унаслідок цього сформувався новий напрямок гуманітарної науки – концептологія. Вона базується на структурі лексико-семантичних полів, але виходить далеко за їх межі, враховуючи національно-культурну специфіку та спосіб світосприйняття народу – носія мови. У руслі антропоцентричної парадигми розвитку сучасної лінгвістичної думки спостерігається посилення інтересу науковців до вивчення мови з урахуванням природи людини, її внутрішнього світу, мислення, світобачення. Це означає актуальність дослідження концептосфери “Людина” (на матеріалі англійської та української мов).

Мета цієї статті – охарактеризувати особливості реалізації концепту “Серце” в англійських та українських фразеологізмах. Мета вимагає розв’язання таких завдань:

- проаналізувати погляди лінгвістів на проблему концептосфери;
- охарактеризувати погляди науковців на поняття концепту;
- розглянути вираження концепту “Серце” у фразеологізмах.

Д. Лихачов розглядав концептосферу як сукупність концептів нації й зауважував, що чим багатша культура нації, її фольклор, література, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатшою є концептосфера народу [1, с. 5].

З. Попова та І. Стернін глибше досліджують означену категорію та визначають національну концептосферу як сукупність категоризованих, опрацьованих, стандартизованих концептів у свідомості народу (менш стандартизованими є концептосфери різних соціальних груп, а концептосфери індивідуальної свідомості взагалі не піддаються стандартизації), а семантичний простір мови – як частину національної концептосфери, яка позначена мовними засобами, названа у мові і представлена семемами і семами (тобто значеннями і компонентами значень) [3, с. 28-29].

У вітчизняній науці проблема концептосфери досліджується багатьма вченими, зокрема, О. Селіванова на позначення системи концептів у свідомості людини використовує термін “концептуальна система”, вказуючи на те, що у російській гуманітарній традиції він відповідає терміну “концептосфера”, уведеному Д. Лихачовим. Її характеризує, на думку дослідниці, сукупність структурованих й упорядкованих знань, уявлень про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини. Тобто у концептуальній системі конденсується та фіксується інформація, отримана у вербальній та невербальній формі різним шляхом: від органів чуття у результаті осмислення або у функціональному континуумі взаємодії різних пізнавальних механізмів [5, с. 261].

Незважаючи на розбіжності у термінологічному визначенні аналізованого поняття, спільним для усіх дефініцій є твердження про те, що концептосфера – це сукупність концептів, яка характеризується системністю, структурованістю, категоріальним статусом.

Дослідження концептосфери передбачає вивчення концепту, як основного складника. Концепт розглядають як загальне поняття та комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет (А. Вежицька).

Інша група вчених, зокрема Ю. Степанов, використовує термін “культурний концепт”, переводячи проблему у русло культурології. “Концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини” [6, с. 43].

Таким чином, концепт є понятійною категорією, яка пояснює ментальні одиниці або психічні ресурси нашої свідомості й ту інформаційну структуру, котра відображає знання й досвід людини [7, с. 209]. Лінгвальний концепт – вербально виражена інтегральна категорія, яка репрезентує мовну картину світу [2, с. 15].

Це означає, що сукупність концептів формує концептосферу. Концептосфера має різні засоби реалізації у мові, один із них – фразеологія.

Фразеологія кожної мови – це скарбниця народу, здобуток його мудрості й культури, що містить матеріал про його історію, який допомагає дізнатись про побут того чи іншого народу, про його традиції і звичаї, моральні сторони життя, ідеали, мрії і сподівання. У фразеологізмах відображається культурна своєрідність народу.

Аналіз фразеологічної концептуалізації світу сприяє поглибленню знань про семантику, синтактику та прагматику мови в цілому, їхній зв'язок з етносвідомістю та культурою. Фразеологізми “можуть виконувати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення або вказувати на їх символічний характер і в цій якості виступати як мовні експоненти культурних знаків [8, с.250].

Упродовж усієї історії людина співвідносила оточуючий світ із частинами свого тіла – головою, руками, ногами, серцем. Використовуючи їхні назви в переносному значенні, люди точніше передають свої думки, почуття, дії і ставлення до оточуючого світу. Відповідно назви частин тіла є важливим об'єктом досліджень сучасної лінгвістики і утворюють підсистему фразеологізмів-соматизмів.

Досліджуючи соматизм *серце* можна відмітити велику кількість фразеологізмів із цим компонентом у порівнюваних мовах (близько 200). В усіх порівнюваних мовах лексема *серце* зберігає своє первинне значення як центральний орган системи кровообігу і переносне значення як місце зосередження почуттів, хвилювань, вчинків людини. Таким чином, в англійській та українській мовах, як і у більшості мов світу, фіксується факт дуалістичної природи серця як одного з феноменів буття: серце – “орган людського організму” і серце – “душа, свідомість, емоції, психічні переживання, почуття”. У зв'язку з цим фразеологічний масив фіксує цю специфіку “серця” як одного з компонентів мовної картини світу. Розглядаючи певну типологію та класифікацію компонентів, які формують концепт “Серце” в англійській та українській мовах, можна виділити наступні когнітивні ознаки:

1) Серце – орган почуттів, **символ любовних почуттів**, пристрасті, любовної прив'язаності: *серце привертається, серце горнеться, запалилося, заворушилося серце, серце сохне, серце в'яне, тьохкає серце; lose your heart to somebody* – закохатися; *steal somebody's heart* – полонити серце; *break somebody's heart* – розбити серце.

Бачимо, що серце в англійській і українській мовних картинах світу уявляють як орган, що є центром почуттів кохання. Однак українська фразеологія фіксує більшу кількість фразеологізмів на позначення даної ознаки, що свідчить про емоційність українців та притаманну англійцям стриманість.

2) Серце – виразник емоційно-психічного стану людини:

радість: *серце співає, заграло серце, тане серце, до серця, щемить серце; do someone's heart good* – приносити радість;

сум, страждання: *обгортається серце тугою, з важким серцем; впиватися п'явкою в серце, вражати (вціляти) в серце, давити каменем на серце, заганяти голки в серце, кидати жарину в серце, наставляти ніж на серце, серце наче рукою здавило, серце рветься на шматки, серце стискається, черв'як точить серце, шпигати в серце, як ножем вколоти серце, краяти ножем по серцю, коти шкребуть на серці, холодна жаба сидить під серцем, коти шкребуть на серці; my heart bleeds for; my heart goes out for* – в мене серце кров'ю обливається; *die of a broken heart* – померти від горя; *eat (one's) heart out* – сумувати; *heart in the boots* – почуватися нещасним; *cry/sob your heart out* – плакати; *серце кров'ю обливається; my heart bleeds for; my heart goes out for* – в мене серце кров'ю обливається; *heart sinks* – почуватися засмученим; *aching heart* – серце болить;

спокій: *відлягло на серці, знімати камінь з серця, легко на серці;*

страх: *аж холоне (захолонуло) серце (душа), серце мало не вискочить із грудей, серце завмирає, серце опинилося в п'ятах; heart in your mouth* – почуватися наляканим, *heart stands still* – серце завмирає;

тривога: *серце ниє (мліє, німіє, стискається), серце наче рукою здавило, серце тенькає, з важким серцем; sob one's heart out* – серце ниє.

Таким чином, спільним для англійської та української мовних картин світу є те, що серце є символом, де зосереджуються радісні, сумні і тривожні почуття, емоції та хвилювання. Характерним є те, що українська фразеологія порівняно з англійською фіксує більшу кількість фразеологізмів, які позначають негативні емоції, що зумовлено особливостями історичного минулого.

3) Серце – сукупність якостей, **рис характеру** людини: *золоте серце, кам'яне серце, серце з перцем; a heart of gold* – мати добре (золоте) серце; *a heart of steel* – неемоційна людина; *have a heart of stone* – мати кам'яне серце; *heart of glass* – вразлива людина; *heart is in the right place* – бути хорошою людиною, *be all heart* – бути доброю та щедрою людиною. Хоча ця фраза може набувати іронічного забарвлення та мати протилежне значення:

небайдужість: *боліти серцем, брати до серця; close to heart* – брати до серця;

– **щирість:** *від чистого серця, поклавши руку на серце; від щирого серця, від душі; всім серцем (всією душею); від усього серця; with all one's heart (and soul), from the heart, from the bottom of heart* – від щирого серця; *wear your heart on your sleeve* – говорити відкрито про свої думки і почуття; *heart-to-heart* – щиро говорити про свої почуття; *bare your heart/soul* – розповідати комусь про свої потаємні думки і почуття; *put your hand on your heart* – поклавши руку на серце;

– **мужність, хоробрість, рішучість:** *хоробре серце; take heart, find it in one's heart (to do something)* – зібратися з духом, відважитись;

– **несміливість, боягузтво:** *серце тремтить; not to have the heart* – не мати сміливості; *chicken-hearted* – не сміливий.

Проаналізувавши наведені приклади, можна відзначити, що фразеологізми з компонентом *серце* виражають значною мірою позитивні риси: мужність, рішучість, доброту, щирість, які є соціально схваленими для українців та англійців.

В українській мові *серце* є синонімом слова *душа* і пов'язане з вираженням почуттів як позитивних, так і негативних.

Досить яскраво у словах-символах виявляються національні асоціації і, відповідно, національно-мовні картини світу. Слово-символ є своєрідним текстом, воно сконденсовано містить великі сюжети, зафіксовані пам'яті людей. Семантика символу виявляється лише в контексті світоглядної традиції певного народу, через що носій іншої культури не може декодувати символ [1, с.79].

У фразеології української мови зафіксовано уявлення про серце як місце єднання з Богом: *мати Бога в серці, мати Христа в серці, жити з Богом в серці*. Водночас *серце* є джерелом гріха і темних сил: *мати змію під серцем, відіграти змію біля серця, гадюка ссе коло серця, в'ється, наче гадина коло серця*, де лексеми *змія* і *гадюка* є уособленням антихристиянських понять.

Таким проаналізовано погляди лінгвістів на проблему концептосфери та концепту, і спільним для усіх вищезначених є твердження про те, що концептосфера – це сукупність концептів, яка характеризується системністю, категоріальним статусом. Концепти у цій системі взаємодіють між собою, формуючи ментальну модель дійсності. З цього випливає те, що концептосфера “Людина”, зокрема концепт “Серце” по-особливому реалізувались у фразеологізмах. У результаті розвідки було виявлено те, що в англійській та українській мовних картинах світу концепт “Серце” реалізується такими когнітивними ознаками: “серце – місце зосередження почуттів”, “серце – емоційно-психічний стан людини”, “серце – риси характеру людини”. Характерним є те, що українська фразеологія порівняно з англійською фіксує більшу кількість емоційно забарвлених фразеологізмів, що свідчить про емоційність українців і притаманну англійцям стриманість.

Говорячи про відмінності, слід відзначити, що в українській мовній картині світу семантика символу “Серце” є ширшою, ніж в англійській, оскільки українська фразеологія фіксує уявлення про серце як джерело віри, єднання з Богом.

Таким чином, наведена фразеологічна концептуалізація відображає світоглядно-аксіологічні пріоритети та орієнтири націй.

Література:

1. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Изв. РАН – СЛЯ – 1993. – № 1. – С. 3-9.
2. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной лингвистики и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е. С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 6-17.
3. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2010. – 314 с.
4. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К.: Синто, 1993. – 191 с.
5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова: монографія. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
6. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академ. Проект, 2004. – 992 с.
7. Стернин И. А. Когнитивная интерпретация в лингвокогнитивных исследованиях / И. А. Стернин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 65-69.
8. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М., 1996. – 286 с.
9. Фразеологічний словник української мови [уклад. В. М. Білоноженко та ін].– К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.
10. Longman – Longman Idioms Dictionary. – Harlow: Pearson Education Limited, 2000. – 402 p.